

RECENZJE, OMÓWIENIA I SPRAWOZDANIA

PERSPECTIVA

LEGNICKIE STUDIA TEOLOGICZNO-HISTORYCZNE
Rok XVI 2017 nr 1 (30) s. 247-260

Ks. JANUSZ WILK

Charakterystyka i zadania przełożonego wspólnoty chrześcijańskiej według Listów Pasterskich. Studium biblijno-pragmatyczne
Katowice 2015, ss. 457

Książka ks. Janusza Wilka na temat charakterystyki i zadań przełożonego wspólnoty chrześcijańskiej została przygotowana z dużą starannością. Jej podstawowym źródłem są Listy Pasterskie, tj. Pierwszy i Drugi List do Tymoteusza oraz List do Tytusa. Nie jest to jednak jedyne źródło, na którym autor oparł swoje badania, co wyraźnie zaznaczył w bibliografii, wskazując na teksty biblijne (wydania krytyczne – 7 pozycji, nowożytny tłumaczenia Biblii – 15 pozycji), pozabiblijne teksty źródłowe (72 pozycje) oraz dokumenty Kościoła (13 pozycji).

Rozprawa rozpoczyna się od bogatego wykazu skrótów (osiem stron) oraz wstępu (osiem stron). Zasadniczy jej trzon składa się z dwóch części. W pierwszej poruszone zostały zagadnienia dotyczące charakterystyki przełożonego wspólnoty chrześcijańskiej, oczywiście według Listów Pasterskich, jako że ta grupa pism jest przedmiotem badań autora. W drugiej części zaprezentowane zostały zadania przełożonego tejże wspólnoty.

Powróćmy jeszcze do pierwszej części, którą ks. J. Wilk podzielił na dwa rozdziały. W pierwszym przedstawił charakterystykę biskupa, prezbitera i diakona jako przełożonego wspólnoty, a w drugim omówił tytuły i metafory, które charakteryzują przełożonego wspólnoty. Rzecz, która rzuca się w oczy czytelnika, to pewna dysproporcja w długości tych rozdziałów, odpowiednio 83 i 101 stron. Jednak uważna lektura pozwala ją zrozumieć, drugi bowiem rozdział skupia się na bardzo wielu tytułach i metaforach. Oto one: apostoł, herold, nauczyciel, więzień, sługa, człowiek Boga, żołnierz, zapaśnik, rolnik, pracownik, naczynie. Druga część rozprawy składa się również z dwóch rozdziałów. Pierwszy z nich został poświęcony zadaniom przełożonego wobec samego siebie, a są nimi: wzrastanie w nauce, troska o gorliwość i prawowierność oraz troska o pobożność, czystość i zdrowie. Drugi zaś ukazuje zadania przełożonego wobec wspólnoty, a są to: odpowiedzialność

za naukę Ewangelii, konfrontacja z szerzącymi błędną naukę, kształtowanie poszczególnych grup społecznych.

Zasadniczy trzon pracy zamyka zakończenie (pięć stron), w którym autor przedstawia zasadnicze wnioski z przeprowadzonych przez siebie badań. Autor przedstawił również bardzo obszerną bibliografię naukową. Ta ostatnia podzielona została na kilka części. Szczególną uwagę należy zwrócić na niezwykle bogatą literaturę w zakresie konsultowanych komentarzy (trzy i pół strony) oraz opracowania (osiemnaści i pół strony). Autor opiera swoje badania na pozycjach wielojęzycznych. Oprócz polskich opracowań sięga również po publikowane w językach: włoskim, niemieckim, francuskim i hiszpańskim. W ten sposób udostępnia polskiemu czytelnikowi wyniki badań nad zagadnieniem prowadzonych w zagranicznych ośrodkach. Na szczególną uwagę zasługuje również indeks autorów (osiem stron), który bardzo ułatwia czytelnikowi zorientowanie się, z jakimi uczonymi autor podejmuje dyskusję. Niezwykle ważnym elementem rozprawy jest zamieszczenie streszczenia w języku angielskim, które lokuje rozprawę w przestrzeni bibliograficznej o standardach europejskich i światowych.

Należy zauważyć, że autor operuje poprawnym i bogatym słownictwem, język książki jest naukowy, ale zrozumiały. Wnioski są formułowane w sposób jasny oraz kompetentny; są dobrze uargumentowane i uzasadnione w treści pracy. Odznaczają się logicznością wyводу i wynikają bezpośrednio z przeprowadzonych analiz.

Praca zawiera dużo przypisów, które wskazują na umiejętność dyskusji autora z innymi specjalistami w poszczególnych zagadnieniach, które zostały w niej poruszone. Przejrzystość i zrozumiałość stylu jest dużym walorem pracy. Do odnotowania jest również precyzja terminologiczna, którą posługuje się ks. J. Wilk. Rzecz dotyczy takich pojęć, jak *diakonos*, *presbyteros* i *episkopos*. Aby uniknąć niemal narzucającej się terminologii analogicznej (diakon, prezbiter, episkop), autor posługuje się pojęciami greckimi, bo przecież odpowiednikiem greckiego *episkopos* jest polskie «biskup». Pewnym mankamentem jest tłumaczenie tekstów źródłowych, które należałoby dopracować. Drobnym błędem edytorskim jest dzielenie wyrazów greckich (zob. np. s. 187), które nie zostało dokonane prawidłowo. Sugeruję więc, aby w przyszłych wydaniach zadbać o usunięcie tego „chochlika drukarskiego”.

Poza tym należy zauważyć cztery fundamentalne zalety rozprawy ks. J. Wilka. Po pierwsze jako fundament swojego poszukiwania, autor wyraźnie i precyzyjnie wskazał cechy biskupa, prezbitera i diakona (s. 33-39). Po drugie poszukuje nie tylko znaczenia poszczególnych pojęć (biskupa, prezbitera i diakona), lecz także wskazał na funkcje tych osób we wspólnocie oraz zadania, jakie są przed nimi stawiane. Po trzecie ks. J. Wilk nie bał się podjąć trudnego zagadnienia tożsamości (lub nie) biskupa i prezbitera w Listach Pasterskich. Po czwarte autor zajął się nie tylko zagadnieniami ogólnymi, lecz także szczegółowymi, jak

np. znaczenie w 2 Tm 2,15 zwrotu *orthotomounta ton logon tēs alētheias* (s. 187-190). Te wybrane zagadnienia świadczą o szczególnych zaletach opracowania ks. J. Wilka. Bez wątpienia również wnioski są formułowane w sposób zrozumiały i kompetentny; są dobrze uargumentowane i uzasadnione w treści pracy. Odnaczają się logicznością wywodu. Wynikają bezpośrednio z przeprowadzonych badań.

Nie ulega wątpliwości, że książka ks. J. Wilka wzbogaciła polski rynek badań teologicznych w ogólności, a biblijnych w szczególności. Jest to opracowanie niezwykle rzetelne i pod każdym względem naukowe; uwzględnia najnowsze badania i światową literaturę dotyczącą Listów Pasterskich. Książka stanowi doskonały materiał w dziedzinie badań nad *Corpus Pastorale* nie tylko dla studentów, lecz także dla teologów, w celu odnajdywania podstaw dla przedstawienia charakterystyki i zadań przełożonego wspólnoty chrześcijańskiej.

Konkludując, należy stwierdzić, że rozprawa ta jest w pełni wartościowym opracowaniem egzegetycznym i teologicznym, które prowadzi autora do twórczych wniosków. Wnioski są dobrze uargumentowane, a poszczególne partie wywodu zostały poparte fachową literaturą dotyczącą omawianego zagadnienia. Dobrze się stało, że opracowanie to ujrzało światło dzienne i w ten sposób może stać się impulsem do dalszych badań nad *Corpus Pastorale*.

Ks. Sławomir Stasiak

TIM DOWLEY

Der Atlas zur Reformation in Europa

Neukirchen-Vluyn 2016, ss. 160

Przypadający w 2017 r. jubileusz 500-lecia reformacji, którego obchody rozpoczęto już 31 października 2016 r., jest okazją do publikacji całego szeregu dzieł naukowych i popularnonaukowych z zakresu teologii i historii, odnoszących się do szeroko pojętego tematu reformacji i jej twórców. W ostatnich latach, zwłaszcza w Niemczech, wielu wybitnych naukowców przygotowało liczne prace, ujmujące to zagadnienie często w nowatorski pod wieloma względami sposób. Na tym tle wyróżnia się prezentowana publikacja, która jest jedną z nielicznych, łączących elementy geografii, historii i teologii, a bez wątpienia jedyną, którą w pełni można nazwać atlasem historycznym reformacji. Pierwotna edycja tej wydanej w Niemczech w październiku 2016 r. książki nastąpiła w języku angielskim – *Atlas of the European Reformations*, Oxford 2015. Jej autorem jest historyk chrześcijaństwa Tim Dowley, którego wcześniejsza praca *Introduction to the History of Christianity* jest uznaną pozycją w obszarze anglojęzycznym. Na swoim koncie ma już także *Atlas Biblii i chrześcijaństwa*.

Prezentowany tutaj *Atlas Reformacji w Europie* zawiera na początku tabele przedstawiające na osi czasu wszystkie najważniejsze wydarzenia od początku XIV do końca XVII w., co umożliwi czytelnikowi szybkie umiejscowienie poszczególnych faktów oraz osób związanych z reformacją w szerszym kontekście historycznym. Następnie mamy 58 rozdziałów tematycznych zilustrowanych 60 mapami, które zostały podzielone na 4 części. Część pierwsza – *Przed Reformacją*, druga – *Reformacja*, trzecia – *Ruchy odnowy i Kontrreformacja*, czwarta – *Europa we wczesnej nowożytności*. Na końcu umieszczono przegląd literatury uporządkowany tematycznie oraz indeks miejscowości i skorowidz kluczowych haseł, obejmujący przede wszystkim osoby i wydarzenia historyczne.

Podstawowym walorem tego atlasu jest rozległość oraz kompleksowość ujęcia w czasie i przestrzeni, przy jednoczesnej syntetyczności prezentacji tematyki w poszczególnych rozdziałach. Założeniem autora – jak to wyjaśnia w *Przedmowie* – było ukazanie źródeł, tła i rozprzestrzeniania się reformacji nie tylko w Europie, ale i na całym świecie. Tym samym w kręgu jego zainteresowań znalazł się także proces katolickiej reformy i kontrreformacji jako skutek ruchów reformacyjnych. Również konflikty militarne oraz przemiany polityczne, po części wywołane przez będący następstwem reformacji podział chrześcijaństwa na Zachodzie, znalazły tutaj swoje omówienie. Pod względem geograficznym autor nie koncentruje się jedynie na obszarze działania najważniejszych ojców reformacji, lecz ukazuje rozprzestrzenianie się ich idei także w takich krajach, jak Anglia czy Polska. A omawiając katolicką reformę potrydencką, poszerza spojrzenie również poza kontynent europejski, prezentując dynamikę misyjną Kościoła katolickiego od Ameryki Południowej po Japonię.

W pierwszej części książki, prezentującej procesy będące przygotowaniem reformacji, warto zauważyć kompleksowość ujęcia zagadnienia, gdyż oprócz ruchów bezpośrednio prerreformacyjnych, jak waldensi, lollardzi czy husyci, mamy tu omówienie rozwoju średniowiecznej nauki i uniwersytetów, rozprzestrzeniania się wynalazku druku, sztuki renesansowej czy odkryć geograficznych. Natomiast część druga koncentruje się na samym powstaniu ruchu reformacyjnego i przedstawia tę tematykę bardzo szczegółowo, nie tylko poprzez prezentację najważniejszych postaci i nurtów, ale, co ciekawe, też zjawisk pośrednio związanych, jak np. prześladowanie Żydów w Europie Zachodniej. Co warto podkreślić, w tej części znajdujemy też rozdział poświęcony reformacji w Polsce, gdzie akcentuje się długą tradycję tolerancji religijnej. Trzecia część książki omawia procesy zachodzące już po pierwszej fazie ruchu reformacyjnego, a więc podział wyznaniowy Europy i związane z nim konflikty militarne oraz przemiany na mapie politycznej Europy, ale też wywołane reformacją reformy w obrębie Kościoła katolickiego. Tutaj należy docenić ponadkonfesyjną obiektywność spojrzenia na historię drugiej połowy XVI w. I w końcu czwarta część obrazuje rozmaite przemiany historyczne zachodzące w XVII w., wywołane reformacyjną rewolucją duchową w poprzednim

stuleciu. Tutaj oczywiście w centrum znajduje się wojna trzydziestoletnia, ale angielski autor w tej części książki nieco więcej miejsca poświęca wydarzeniom w obszarze anglojęzycznym, a więc znajdujemy tu np. prezentację wpływów protestanckich w Irlandii, a przede wszystkim bardzo szczegółowe opracowanie procesów polityczno-religijnych w XVII-wiecznej Anglii oraz powiązanych z nimi fal osadnictwa różnych grup wyznaniowych w Ameryce Północnej i ich działalności misyjnej. Co ciekawe rozdział zamykający ostatnią część atlasu poświęcony jest jezuickiej chrystianizacji Japonii, co trudno bezpośrednio skojarzyć z reformacją, a co jednak było pośrednim efektem reformy katolickiej. Jeszcze raz warto to podkreślić – ta szerokość spojrzenia na procesy historyczne, polityczne i eklezjalne wygenerowane przez reformację jest wielkim atutem tej, ujętej w formę atlasu, swoistej monografii, która nie wyrывa samej reformacji z kontekstu integralnie ujętej historii powszechnej.

Osobnego omówienia w przypadku publikacji będącej atlasem wymaga cała warstwa geograficzno-kartograficzna, która stanowi o specyfice, wartości i oryginalności tego typu opracowania. Sześćdziesiąt różnorodnych map umieszczonych tutaj wykonanych jest przejrzyście i w odpowiedniej skali dla prezentowanego zjawiska. Informacje na nich podane są czytelnie, bez przeładowania treścią, czemu sprzyja adekwatna wielkość map. Legendy map są klarowne i nieskomplikowane, nawet w przypadku dość zawiłych procesów historycznych. Dzięki dobrej wizualizacji opisy wydarzeń umieszczone w poszczególnych rozdziałach mogły zachować dość syntetyczną formę, bez straty dla przekazu informacji. Proporcja pomiędzy tekstem a mapą w poszczególnych rozdziałach jest zachowana na takim poziomie, że możemy mówić o atlasie, a nie o książce historycznej ilustrowanej mapami, co bywa częstym mankamentem tego typu opracowań, gdzie przerost warstwy tekstowej dyskwalifikuje daną pozycję jako atlas. Tutaj zachowano równowagę – tylko istotne informacje tekstowe w zwartej formie wyjaśniają opisywane na mapie wydarzenia historyczne, przez co mapa stanowi równorzędne źródło wiedzy, a nie jest tylko uzupełniającym komentarzem do tekstu. Dzięki odpowiedniej liczbie i doborowi tematyki map autorowi udało się w sumie w dość niewielkiej książce zawrzeć bogaty przekrój zjawisk historycznych związanych z reformacją na przestrzeni aż czterech wieków. Trzeba też wspomnieć, że w wielu rozdziałach oprócz map otrzymujemy także ciekawe ilustracje, co czyni to opracowanie w pewien sposób publikacją także o charakterze encyklopedycznym. Oczywiście jak w każdej pozycji obejmującej tak szeroką tematykę można znaleźć pewne mankamenty. Tutaj w sferze kartograficznej, szczególnie dla polskiego czytelnika, widać pewne niedokładności w prezentowaniu Europy Wschodniej, np. na s. 37 Kraków leży w miejscu Lwowa, a rzeka w miejscu Wisły podpisana jest Oder (sic!). Również brak pewnej konsekwencji w nazewnictwie np. Wisła na s. 35 jest opisana jako „Wista”, a na s. 93 i 137 z niemiecka jako „Weichsel”, ale to mogą być już błędy niemieckiego tłumacza.

Podsumowując, należy przede wszystkim jeszcze raz zaznaczyć, że otrzymujemy tutaj pierwszy atlas historyczny reformacji opracowany z rozmachem, bez koncentrowania się jedynie na postaciach i procesach historycznych bezpośrednio związanych z powstaniem tego ruchu religijnego. Jest to atlas w pełnym tego słowa znaczeniu, ale dołączone do map teksty są na tyle wszechstronne, że przekazując niezbędny komentarz do prezentowanych kartograficznie zjawisk, pozwalają korzystać z tej publikacji według omawianych haseł także na sposób swobodnego leksykonu historycznego. Należy tu dodać, że teksty te są napisane językiem przystępnym dla każdego czytelnika już od poziomu szkoły średniej. Tekst pozbawiony jest aparatu naukowego (przypisów), ale trzeba stale pamiętać, że jest to atlas, a nie odnosząca się do źródeł rozprawa historyczna, więc to nie tekst, ale mapy stanowią istotnie o jego wartości naukowej. W dobie dzisiejszej, gdy w nauczaniu tak wielki nacisk kładzie się na metody wizualne, atlas ten jest świetną pomocą zarówno dla wykładowcy, jak i studenta w jego samodzielnym studium, gdyż pozwala obrazować często skomplikowane procesy historyczne, a przez to pomaga wiązać wydarzenia historyczne w czasie i przestrzeni. Jako geograf z wykształcenia, teolog z zawodu i ekumenista z zamiłowania polecam tę publikację wszystkim, którzy interesują się historią reformacji, a na pewno powinna ona się znaleźć w bibliotece każdego profesjonalnego historyka Kościoła i ekumenisty.

Ks. Jacek Froniewski

DOROTA MUSZYTOWSKA

Etos chrześcijańskiej wspólnoty. Socjoretoryka Listu Jakuba

Warszawa 2016, ss. 358

Praca dr Doroty Muszytowskiej została podzielona na trzy rozdziały: pierwszy *Etos w wewnętrznej strukturze Listu Jakuba*; drugi *Etos w interteksturze Listu Jakuba*; trzeci *Etos w społecznej i kulturowej strukturze Listu Jakuba*, które zostały poprzedzone wstępem i podsumowane zakończeniem. Pierwszy rozdział odsłania struktury i mechanizmy argumentacji oraz jej *elocutio* w celu scharakteryzowania jego formy języka obecnej w przekazie tekstu, a opierającej się na określonej konfiguracji tematów, motywów, rozumienia i argumentacji, czyli tzw. retorolektu. Drugi rozdział traktuje o intertekstualnych odniesieniach, które mogły mieć wpływ zarówno na autora, jak i na odbiorców, na ich percepcję argumentacji zastosowanej przez autora listu. Trzeci zaś rozdział zawiera badania dotyczące etosu w perspektywie głównych wyznaczników zachowań społecznych funkcjonujących w ówczesnej kulturze. W zakończeniu autorka podała bogate wnioski, do których

doszła w czasie przeprowadzania dyskursu poznawczego w poszczególnych rozdziałach. Godna podkreślenia jest konkluzja całej rozprawy:

Należy na koniec zwrócić uwagę, że etos, do którego autor Listu Jakuba zachęcał swoich domniemanych adresatów zachowuje swoją uniwersalność. Wiele z kategorii kulturowych, które są tłem dla określonych zachowań adresatów obecnie jest nieaktualnych i często dla dzisiejszego odbiorcy pozostają one w ogóle nieuświadomione. Sytuacja adresatów, która mogła podyktować sposób argumentacji autora ostatecznie nie wpłynęła na to, co można uznać za podstawę jego pouczenia. Chociaż autor listu, tak samo jak jego adresaci nie jest oderwany od kategorii kulturowych, w których funkcjonują, to swój dyskurs dotyczący etosu godnego chrześcijanina opiera przede wszystkim na retoryce sapiencjalnym, co pozwala na uniwersalizację i zachętę i krytyki. Główny wyznacznik chrześcijańskiego etosu, za który można uznać, w ujęciu autora Listu Jakuba, przyjaźń z Bogiem, bazuje przede wszystkim na etosie samego Jezusa, Jego nauczania i działalności podczas ziemskiego życia (s. 324).

Cel, który postawiła sobie autorka, to możliwie najszersze spojrzenie na *ethos* w Liście Jakuba. Interesuje się ona przede wszystkim etosem, który autor listu zaleca odbiorcom, i w jaki sposób to robi. Autorce nie wystarcza jednak analiza zgodna z zasadami retoryki klasycznej, chce bowiem spojrzeć na to, co w retoryce określa się jako *ethos* także w relacji do kultury, ponieważ zachowanie rozumiane jako trwała postawa, zwłaszcza w odniesieniu do grupy społecznej, nie może zostać wyizolowane (s. 27). Cel ten został osiągnięty, o czym autorka przypomina w zakończeniu:

Prowadzone analizy doprowadziły nas do wniosku, że za podstawowy wymóg etosu, do którego autor Listu Jakuba zachęca swoich odbiorców, należy uznać wytrwałość w doznawanych przeciwnościach, których autor nie definiuje, co suponuje, że chodzi o każdy rodzaj trudności, z jakimi się może spotkać chrześcijanin, zarówno w wymiarze duchowym, jak i fizycznym codziennego życia, tak indywidualnego, jak i społecznego. Autor zatem już na samym początku listu definiuje to, czym jest etos – zwraca uwagę na fakt trwałości postawy, która powinna wynikać ze świadomości własnej tożsamości i w ten sposób kształtować działania. Wytrwałość ta ma prowadzić adresatów do doskonałości, co oznacza, że według autora Listu Jakuba właściwy etos jest dla adresatów korzystny (s. 321).

Za najbardziej adekwatny sposób osiągnięcia przedstawionego wyżej celu autorka uznaje przebadanie Listu Jakuba z wykorzystaniem socjoretoryki, według zasad wypracowanych przez Vernona K. Robbinsa (*Exploring the Texture of Texts. A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation*. Valley Forge 1996). Do zalet prowadzonych przez autorkę badań należy fakt, że nie przyjmuje ona bezkrytycznie wszystkich tych zasad, selekcyjnie je odpowiednio do przedmiotu swoich badań:

[...] w wybranych elementach z modelu V.K. Robbinsa zamierzamy wykonać te kroki, które uznajemy za najbardziej przydatne, a pominąć te, które w tym przypadku są drugorzędne lub które prowadziłyby do wniosków uzyskanych już w badaniach nad Listem Jakuba. W analizowaniu tekstury wewnętrznej zatem skoncentrujemy się na teksturze argumentacji, zwracając także uwagę na elementy językowego jej wyrażenia. W interteksturze zwrócimy uwagę na te relacje z innymi tekstami, które w szczególny sposób służą eksponowaniu tematu etosu chrześcijańskiego. Celowo natomiast w tym kroku pominiemy interteksturę społeczno-kulturową (s. 17-18).

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że D. Muszytowska podejmuje pogłębioną dyskusję na postawiony sobie temat z autorami, którzy całościowo lub fragmentarycznie wypowiadali się w tej materii, np. John S. Kloppenborg (*Diaspora Discourse: The Construction of «Ethos» in James*. "New Testament Studies" 53 (2007) s. 242-270); Wesley H. Wachob (*The Voice of Jesus in the Social Rhetoric of James*. Cambridge 2000); Luke T. Johnson (*Friendship with the World and Friendship with God: A Study of Discipleship in James*. W: *Discipleship in the New Testament*. Red. F. Segovia. Philadelphia 1985 s. 166-183); R.W. Wall (*Community of the Wise. The Letter of James*. Valley Forge 1997); R.J. Foster (*The Significance of Exemplars for the Interpretation of the Letter of James*. Tübingen 2014). Nie jest to jednak jedyna literatura, do której autorka odnosi się w swojej pracy, o czym świadczy bogata i wielojęzyczna bibliografia przedstawiona bardzo poprawnie na s. 325-345.

Bez wątplenia podjęcie się takiego zagadnienia i przeprowadzenie tak precyzyjnego dyskursu poznawczego zostało podyktowane faktem, że socjoretoryka jest obecnie stosowana w badaniu różnych tekstów, nie tylko biblijnych, ale także innych tekstów literatury dawnej, np. apokryficznej, tekstów Miszny i Talmudu, Koranu, literatury średniowiecznej. Na gruncie polskiej bibliistyki jest jednak mało znana. Tym bardziej więc uważam, że bardzo dobrze się stało, że praca D. Muszytowskiej doczekała się druku, ponieważ wnosi absolutnie nowe wartości nie tylko w dziedzinie badań nad Listem Jakuba, lecz również w dziedzinie socjoretoryki w ogólności, na gruncie nauk humanistycznych w Polsce.

Ks. Sławomir Stasiak

ŁUKASZ BARAŃSKI, JERZY SOJKA

Reformacja. T. I: Historia i teologia luteranckiej odnowy Kościoła w Niemczech w XVI wieku. Cz. 1

Bielsko-Biała 2016, ss. 246

Jubileusz 500-lecia reformacji również w Polsce stał się okazją do powstania wielu ważnych i ciekawych publikacji poświęconych temu tematowi. Mimo iż społeczność luterancka w naszym kraju poza Śląskiem Cieszyńskim stanowi zasadniczo

bardzo rozproszoną mniejszość, to jednak podejmuje liczne inicjatywy z okazji tego jubileuszu, pozwalające na pogłębienie własnej tożsamości wyznaniowej w tak silnie zdominowanym przez katolicyzm kraju, jak Polska, co można choćby zaobserwować na stworzonej w tym celu stronie internetowej: www.luter2017.pl. W ten program wpisuje się właśnie prezentowana publikacja.

Autorzy tego ambitnego opracowania, jak sami zaznaczają we *Wstępie*, pragną poprzez tę publikację uzupełnić sporą lukę w polskiej literaturze teologicznej w zakresie dziejów i myśli reformacji luterkańskiej. To prawda, tak obszernego dzieła obejmującego zarówno historię, jak i teologię reformacji do tej pory na polskim rynku jeszcze nie było. Owszem, znajdziemy już dość liczne opracowania historyczne tego tematu, ale teologicznych jest zasadniczo bardzo niewiele i są to bądź teksty źródłowe, bądź opracowania szczegółowych kwestii. Tutaj natomiast autorzy oferują syntezę teologiczno-historyczną, obejmującą wszystkie podstawowe tematy reformacji luterkańskiej, która została przygotowana na bazie nie tylko polskiego dorobku teologicznego, ale także najlepszych w tym zakresie pozycji w języku niemieckim, co uwidacznia zestawienie bibliografii na końcu każdego rozdziału.

Kompletne dzieło obejmie trzy tomy, które powinny się ukazać do końca 2017 r. Tom pierwszy i drugi tworzą dwuczęściową całość, poświęconą historii i teologii luterkańskiej reformacji w XVI-wiecznych Niemczech. Natomiast tom trzeci zaprezentuje dzieje i teologię różnych nurtów reformacyjnych w Polsce i w Europie do końca XVI w. Autorami tego projektu są teologowie z tytułem doktora uzyskanym na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, specjalizujący się w teologii reformacji. Warto dodać, że dr J. Sojka jest pracownikiem tejże uczelni i jako współredaktor wydał już w 2013 r. ciekawą pozycję *Reformatory*, prezentującą 40 najważniejszych postaci XVI-wiecznej reformacji luterkańskiej w Niemczech, Polsce i w pozostałych krajach Europy.

Struktura omawianego tu pierwszego tomu *Reformacji* przedstawia się następująco: książka została podzielona na pięć rozdziałów, a każdy z nich na kilka paragrafów (od 5 do 10) podejmujących szczegółowe zagadnienia. W każdym paragrafie oprócz zasadniczego korpusu tekstu znajdujemy słownik trudniejszych pojęć tutaj użytych, omówienie najważniejszego dzieła lub dokumentu związanego z przedstawianą postacią lub problemem danego paragrafu oraz biogram najważniejszej dla prezentowanego zagadnienia postaci. Trzeba przyznać, że tworzy to bardzo komplementarną całość i daje czytelnikowi, nawet niezbyt obytyemu z teologią i historią, możliwość zrozumienia problemu na głębszym poziomie. Ponadto na końcu książki znajduje się indeks dzieł, które zostały omówione w poszczególnych paragrafach, oraz indeks biogramów, co pozwala wykorzystywać tę publikację jako swoisty leksykon.

Jeśli idzie o treść omawianego tomu, to rozdział pierwszy, *Przed Reformacją*, poświęcony jest jednostkom i ruchom, które przygotowały grunt pod reformację.

Są to zarówno średniowieczne nieortodoksyjne ruchy reformatorskie (walden- si, lollardzi, husyci), jak też nurty filozoficzne i religijne (nominalizm, mistyka nadreńska). Drugi rozdział, *Droga Lutra do Reformacji*, ukazuje osobistą historię Lutra, ale też wpisuje ją w tło procesów historyczno-kościelnych, które doprowadziły do jego wystąpienia przeciw Rzymowi. Kolejny rozdział, *Jak znaleźć łaskawego Boga?*, koncentruje się na dojrzewaniu koncepcji usprawiedliwienia, która stała się osią Lutrowej teologii, z jego *sola fide, sola gratia i solus Chrystus*. Rozdział czwarty, *Od Wittenbergi do Augsburga*, przenosi nas znów na obszar historii, gdzie w efekcie bardzo intensywnych polemik pomiędzy 1520 a 1530 r. doszło do krystalizacji doktryny ewangelickiej w postaci *Wyznania augsburskiego*. Ostatni rozdział tego tomu, *Życie chrześcijańskie*, skupia się na szeroko pojętych aspektach duszpasterskich działalności i nauczania ojca reformacji. W tym miejscu warto nadmienić, że wedle zapowiedzi autorów w drugim tomie, będącym bezpośrednią kontynuacją pierwszego, znajdziemy kolejno rozdziały poświęcone: sakramentom, etyce reformacji, życiu codziennemu i propagandzie, Kościołowi, rozwojowi doktryny w nurcie wittenberskim oraz sytuacji po śmierci Lutra.

Podsumowując, należy stwierdzić, że pierwszy tom *Reformacji* Barańskiego i Sojki pozwala oczekiwać, że dzieło to w całości będzie stanowić naprawdę ważne na polskim gruncie opracowanie tej tematyki. Trzeba tu zauważyć przede wszystkim szerokość ujęcia zagadnienia, która daje autentyczną syntezę na płaszczyźnie teologii i historii, a jednocześnie poszczególne paragrafy pozwalają czytelnikowi włączyć się w kwestie szczegółowe. Mimo że nie jest to dzieło *stricto* naukowe, choćby przez to, że w korpusie tekstu nie stosuje się całego aparatu krytycznego w postaci przypisów odnoszących do pozycji źródłowych, to jednak też trudno je uznać za pozycję tylko popularnonaukową, gdyż prezentowana bibliografia daje podstawy do uznania tej publikacji za wydawnictwo o bardzo solidnych fundamentach naukowych. Z drugiej strony zastosowana konstrukcja poszczególnych części oraz przystępny język pozwalają korzystać z tej książki także osobom bez przygotowania akademickiego z zakresu teologii czy historii. Wolno podejrzewać, że taki był prawdopodobnie zamysł autorów, którzy z okazji jubileuszu reformacji chcieli przygotować pozycję będącą pomocą w zgłębieniu własnej historii i doktryny również dla wiernych Kościoła luterńskiego. Warto zauważyć, że pomocny w takim samodzielnym studiowaniu jest ciekawy system odsyłaczy wewnątrz tekstu, które podczas lektury łączą korpus tekstu z szerszymi opracowaniami zagadnienia umieszczonymi w innych rozdziałach bądź też omówieniami dzieł lub biografów wspomnianych postaci. O naukowości tej pozycji świadczy także jej duży obiektywizm historyczny, wolny od konfesyjnej ideologizacji, co przy tak trudnej tematyce, obciążonej wielowiekowymi sporami teologicznymi, a nawet wzajemną wrogością, pozwala wysoko ocenić kompetencje autorów i uznać to dzieło także

jako wartościowy wkład w wymiarze ekumenicznym. Podstawą ekumenizmu jest wzajemne poznanie i na pewno ta książka pomoże wielu katolikom gruntownie poznać i zrozumieć źródła tego, czym żyją luteranie.

Ks. Jacek Froniewski

Sprawozdanie z Konferencji Naukowej *Kościół a jedność. 500-lecie reformacji* (Kraków, 28 lutego 2017 r.)

W ostatnim dniu lutego na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II odbyła się konferencja *Kościół a jedność. 500-lecie reformacji*, zorganizowana przez tamtejszą Katedrę Eklezjologii. Otwarcia konferencji dokonał kierownik tejże katedry o. prof. Andrzej Napiórkowski OSPPE. Następnie w imieniu wielkiego kanclerza Uniwersytetu abp. Marka Jędraszewskiego do uczestników zwrócił się bp dr hab. Grzegorz Ryś. Podkreślił, że ekumenizm nie śpi, on się ciągle dzieje, bo Duch niezmordowanie działa. Ekumenizm współczesny, zgodnie z sugestią Jana Pawła II, jest wymianą darów między Kościołami, ale należy rozeznawać, co jest autentycznym darem Ducha Świętego.

Pierwsze wystąpienie, pt. *Średniowieczna jedność świata i chrześcijaństwa*, zaprezentował o. dr Marek Chojnacki OCist z UPJPII. Bazą jego wykładu była teza, że nie da się zrozumieć tego, co działo się pod koniec XV w. bez świadomości tego, co stało się w XII, XIII i XIV w. Patrzymy dziś na średniowiecze poprzez okulary późniejszych epok, głównie oświecenia i romantyzmu. Zapominamy np. o tym, że średniowiecze już od czasów Karola Wielkiego było epoką uszkolnienia społeczeństwa, a potem powstawania uniwersytetów. Prelegent podkreślił również mało zauważany wpływ pism św. Bernarda z Clairvaux na Lutra.

Kolejne wystąpienie, na temat *Reformatorskie postulaty Jana Husa*, przedstawił ks. prof. Piotr Jaskóła z Uniwersytetu Opolskiego. Najpierw omówił uwarunkowania osobowe, kościelne i polityczne działalności Husa. Zaakcentował tu trzy sprawy. Po pierwsze szczery i nienaganny styl życia Husa. Następnie stwierdził, że był on produktem schizmy w Kościele zachodnim, która doprowadziła do kompletnego zamętu, kryzysu i upadku autorytetu instytucji papieżstwa. Przypomniał również, że Hus przetłumaczył na czeski dzieła Wicklifa. Opolski ekumenista podkreślił, że choć nauczanie Husa było osadzone na nauce angielskiego pre-reformatora, to nie było jego wierną kopią. Przede wszystkim Hus przyjmował autorytet Tradycji. Co prawda kwestionował potrzebę struktury hierarchicznej w Kościele, ale należy tu pamiętać, że był on dzieckiem epoki, w której papieżstwo było w całkowitym kryzysie. Choć Luter pisał „wszyscy jesteśmy husytami”, to późniejsza niemiecka teologia ewangelicka zapomniała o Husie ze względu na jego

antyniemieckie poglądy. Dopiero współcześnie możemy mówić o pewnym renesansie zainteresowania czeskim reformatorem w teologii protestanckiej.

Trzecie wystąpienie, pt. *Kościół święty i grzeszny – eklezjologia Marcina Lutra*, przygotował ks. dr hab. Antoni Nadbrzeżny, prof. KUL. Na początku zwrócił uwagę na kontekstualny charakter eklezjologii Lutra, która zasadniczo była wynikiem sporu z Kościołem rzymskim. Następnie przeprowadził periodyzację poglądów Lutra na Kościół w kluczu dynamiki historii jego konfliktu z Rzymem. Kościół dla Lutra to niewidzialne misterium i jego natura nie może być wyjaśniona za pomocą empirycznych terminów, jednak ucieleśnia się w konkretnym zborze wierzących. W sumie u Lutra trudno mówić o systematycznej eklezjologii – kształtował ją konflikt na dwóch frontach: najpierw z katolikami, gdzie krytykował przerost instytucji, a później z tzw. marzycielami – radykalnym skrzydłem reformacji, którzy w ogóle odrzucali instytucję Kościoła na rzecz prymatu działania Ducha. Jak podkreślał prelegent, Luter do końca uważał, że odnawia Kościół, a nie zakłada nowy – zbory protestanckie były w jego mniemaniu Kościołem oczyszczonym.

Czwarty wykład, poświęcony *Kalwińskiej wizji Kościoła*, wygłosił ks. prof. Ignacy Bokwa z UKSW. U Kalwina poglądy na Kościół zawarte są w ramach pneumatologii i soteriologii – szczególnie charakterystyczny jest ten wyróżnik pneumatologiczny. Jak podkreślił warszawski profesor, Kalwin był pragmatykiem kościelnym. W jego koncepcji Duch Święty posługuje się Kościołem w celu uświęcenia ludzi, a Kościół to dzieło Boże konieczne do zbawienia. To Duch Święty jest sprawcą jedności Kościoła. Kalwin zaprowadził strukturę prezbiteriańsko-synodalną Kościoła.

Pierwszą część konferencji zamknęła modlitwa ekumeniczna o jedność Kościoła poprowadzona przez bp. Rysia.

Po przerwie drugą część konferencji rozpoczął ks. dr hab. Stanisław Kozakiewicz z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego wykładem *Spór kard. St. Hozjusza z reformatorami*. Na wstępie zwrócił on uwagę, że etymologicznie «reformata» oznacza «ukształtowany na nowo». Wykładowca nakreślił kontekst wątpliwości, jakie w okresie reformacji rodziło pytanie, czy przynależność do Kościoła jest konieczna do zbawienia. Olsztyński teolog przypomniał, że Hozjusz należał do najgorliwszych obrońców Kościoła w dobie reformacji i wykazywał wielką stanowczość wobec reformatorów, co wyrażało się niezgodą na kompromisy w sprawach wiary. W swoich poglądach na Kościół był zwolennikiem jego synodalności, lecz jednocześnie na przykładzie Prus Książęcych wskazywał, że synodalność może być źle rozumiana. Co ważne, umiał w sporach dostrzec właściwe nauczanie adwersarzy. Znał teksty Lutra i uważał, że jego głównym celem było obalenie papieństwa. Jego język jest pełen emocji, ale trzeba zrozumieć ból z powodu podziałów, które tworzyły się na jego oczach.

Szósty wykład należał do o. prof. Napiórkowskiego OSPPE i zatytułowany był *Usprawiedliwienie naczelnym kryterium reformacyjnej odnowy Kościoła*. Prele-

gent na początku postawił tezę, że u podstaw teologicznych rozbieżności w XVI w. stoi fundamentalne pytanie Lutera: *wie kriege ich einen gnädigen Gott?* Nastąpiła tu zmiana optyki wobec teologii rzymskiej, która na pierwszym planie stawiała pytanie o Boga – dla Lutera zaś na pierwszym planie był człowiek, który szuka zbawienia. W ten sposób doszło do subiektywizacji wydarzenia zbawczego, przez co niepotrzebna stawała się społeczność Kościoła. Jednak reformatorzy nie odrzucali Kościoła katolickiego, lecz teologię rzymską i papieżstwo, ponieważ czuli, że Rzym nie podejmie reformy. W teologii reformatorów centralnym tematem było usprawiedliwienie, które w ówczesnej teologii katolickiej było zagadnieniem marginalnym. Dla Lutera natomiast usprawiedliwienie to kryterium prawdziwości wiary. Na koniec o. Napiórkowski przedstawił *Wspólną deklarację o usprawiedliwieniu* z 1999 r. jako punkt zwrotny w relacjach katolicko-luterańskich.

Jako kolejny wystąpił ks. dr hab. Jacenty Mastey, prof. KUL, z wykładem pt. *Jedność i jedyność jako znak wiarygodności Kościoła w perspektywie katolickiej*. Punktem wyjścia było ukazanie tego, co jest istotą wiarygodności Kościoła. Lubelski teolog podkreślił, że Kościół jest jeden, ale wciąż dąży do jedności. W *Credo* wyznajemy, że Kościół jest jeden, bo Chrystus założył jeden Kościół. Jedność i jedyność Kościoła wyraża się w elementach widzialnych, ale to nie wszystko. Widzialne są tu trzy kryteria: jedność wiary, jedność sakramentów i jedność w życiu wspólnotowym. Za Hryniewiczem uważa on, że trwała jedność wydaje się eschatologicznym ideałem, do którego należy dążyć.

Ostatni wykład, pt. *Między rzymskim a ewangelickim rozumieniem jedności*, wygłosił ks. dr Józef Morawa z UPJPII. Położył on akcent na słowo «między». Wyszedł od prezentacji dorobku prekursora myślenia ekumenicznego w teologii katolickiej J.A. Möhlera, który odrzucił potrydencki styl uprawiania teologii w kontrowersji z protestantyzmem, a wskazał drogę zestawiania i porównywania pism wyznaniowych. Inspiracją dla niego były poglądy protestanckich teologów F. Scheiermachera i J.A. Neandra. Następnie krakowski teolog postawił pytanie o rangę Pism symbolicznych w luteranizmie. Później odniósł się do współczesnych doświadczeń ekumenicznych, najpierw omawiając wizytę Jana Pawła II w Paderborn, a następnie podzielił się własnymi doświadczeniami z pracy we wspólnocie parafialnej w Niemczech.

Na zakończenie sesji wykładowej podjęto dyskusję. Szczególnie cennym okazał się krytyczny głos obecnego na sali luteranina – redaktora naczelnego portalu: ekumenizm.pl. Krótkie podsumowanie wyników całej konferencji zaprezentował o. dr Marek Chojnacki OCist. Na koniec należy pochwalić organizatorów, gdyż już w dniu konferencji dostępna była książka zawierająca wszystkie prezentowane wykłady: *Reformatorzy a Kościół rzymski* (red. A.A. Napiórkowski OSPPE, Wydawnictwo Naukowe UPJPII, Kraków 2017, ss. 264).

Ks. Jacek Froniewski

